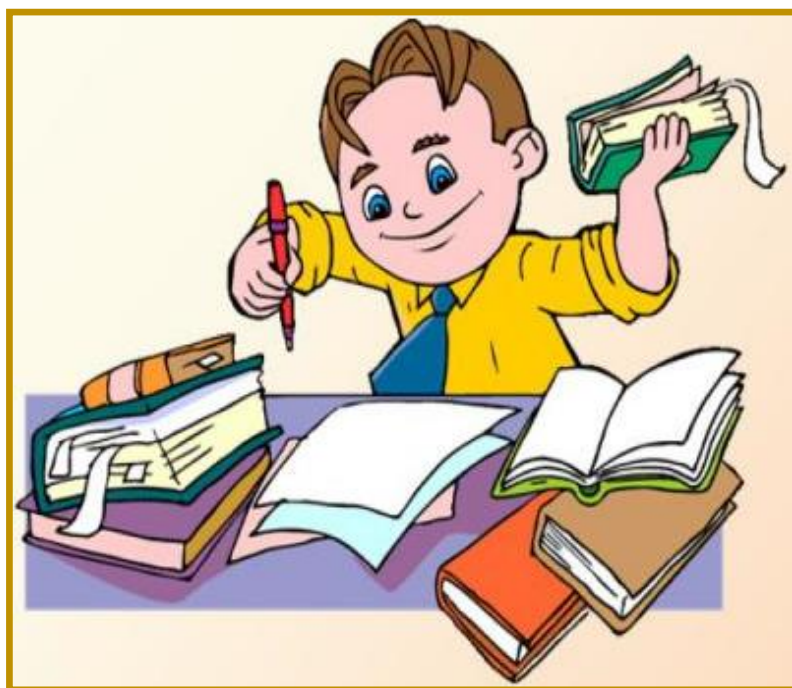

Департамент освіти Полтавської міської ради
Комунальний заклад «Полтавська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №20
імені Бориса Серги Полтавської міської ради Полтавської області»

ДАВИДЕНКО НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

*Методичний посібник
для вчителя української мови на краєзнавчій основі*

Полтава – 2023

Упорядник: Давиденко Наталія Миколаївна, учитель української мови і літератури Комунального закладу «Полтавська загальноосвітня школа I-III ступенів №20 імені Бориса Серги Полтавської міської ради Полтавської області»

Рецензенти :

Солончук Ірина Василівна, консультант Центру професійного розвитку педагогічних працівників Полтавської міської ради;

Фісак Ірина Володимирівна, кандидат філологічних наук, учитель української мови і зарубіжної літератури Комунального закладу «Полтавська загальноосвітня школа I-III ступенів №20 імені Бориса Серги Полтавської міської ради Полтавської області»

Посібник містить вправи для проведення уроків у 9 класі на закріплення знань про складне речення, його стилістику. Завдання складено відповідно до чинної програми. Запропоновані види робіт забезпечать формування компетентностей і компетенцій учнів на уроках словесності. Речення та уривки текстів краснавчого характеру сприятимуть розвитку та зміцненню в учнів почуття любові до рідної землі, формуванню у школярів гуманного ставлення до природи, відчуття відповідальності за збереження звичаїв та традицій краю.

Посібник адресований учителям української мови і літератури.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ	6
РОЗДІЛ 2. ПУНКТУАЦІЙНИЙ ПРАКТИКУМ	22
ВИСНОВКИ	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	30

ВСТУП

Речення, зокрема складне, вважають одним із важливих питань синтаксису сучасної української мови. Складне речення своїми різними видами відображає багатство нашої мови. Уміння вирізняти різні типи складних речень, конструювати їх важливо для розвитку культури мовлення.

Актуальність роботи полягає в реалізації завдань формувати компетентну особистість учня. Оволодіння компетентностями сприяє тому, що школяр стає активною людиною, налаштованою на практичне використання здобутих знань.

У кожній ситуації мовлення слід правильно будувати речення, відчувати схожість і різницю простого і складного речення. Усе це потребує як володіння теоретичними знаннями, так і практичної підготовки. Теоретичний матеріал синтаксису складного речення поданий у підручниках з української мови для 9 класу. Теорія доповнюється зразками складних речень, вправами.

Сучасні методи навчання сприяють кращому засвоєнню знань учнями на уроках української мови. Визначальним є метод вправ.

Метою посібника є вдосконалення методики проведення уроків з теми «Складне речення» шляхом використання учителем різноманітних видів робіт.

Успішне оволодіння навчальним матеріалом відбудеться тоді, коли навчальний процес організовано змістовно, цікаво. Реалізація цього принципу спрямована на конкретний результат: оволодіння учнями умінь і навичок будувати складні речення, використовувати їх у мовленні; створення комфортних умов навчання, щоб кожен учень відчував свою успішність; розвиток мовленнєвої культури, критичного мислення; формування моральних та естетичних цінностей підлітків, особистісних рис громадянина України, який шанує традиції та звичаї рідного краю.

Система вправ включає завдання тренувального, узагальнюючого й творчого характеру, ціль яких – вироблення граматичної вправності та формування комунікативної компетентності учнів.

У цьому посібнику за основу взято речення і фрагменти текстів дослідницького характеру на краєзнавчому матеріалі. Виконання таких завдань сприяє формування учнівських компетентностей, умінь застосовувати теоретичні знання у практичній діяльності, активізують пізнавальний інтерес учнів.

Речення і уривки текстів на краєзнавчій основі допоможуть дев'ятикласникам у вивченні теми «Складне речення». Саме матеріал з історії рідного краю може зацікавити учнів, сформулювати цілісне уявлення про мовне явище та спонукати до глибшого вивчення, зокрема складного речення. Ці завдання передбачають спілкування, співпрацю. Вивчення звичаїв і традицій свого населеного пункту сприяє збагаченню учнів знаннями про рідний край.

Матеріал посібника допоможе вчителям-словесникам в організації роботи щодо вивчення з учнями складного речення та стане в нагоді для вдосконалення усного і писемного мовлення школярів.

РОЗДІЛ 1

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Спостереження над мовним матеріалом

1. Запишіть речення. У кожному з речень підкресліть граматичні основи. Назвіть речення прості та складні, поясніть, чим вони розрізняються. Вкажіть, як з'єднано частини простих речень, що входять до складних. Прочитайте складні речення, правильно їх інтонуючи.

1. Мов дівчина, над Ворсклою стоїть красою зачарована Полтава (А. Пашко).
2. Де пахне травами блакить, на сивих пагорбах стоїть моя любов – Полтава (В. Тарасенко).
3. Здавен ми славні, так ведеться, запам'ятали нас віки. Наш дім – і місто, і фортеця, не завойована ніким (Л. Вернигора).
4. Прокидається день, над Полтавою сонечко сходить. Гостинність твою знає кожен, хто вмів любити (Л. Віценья).
5. Що духовна ми столиця, давно вже визнав цілий світ (Л. Вернигора).
6. Моя Полтаво, світ тебе побачив і завітчав вінком твоє чоло. Сама Весна збрала перші квіти, а поміж ними долю заплела (М. Бойко).
7. Полтаво, Полтаво, стоїш величаво посеред зелених садів і ланів. Козацька витає навкруг тебе слава і слава сучасних синів (Я. Шутько).
8. Я хочу, щоб вічно цвіла ти, Полтаво, у праці звитяжній росла твоя слава! (Олексій Дмитренко).
9. Мов яхта біленька, у зелені плава мирна моя Полтава (О. Гончар).
10. О давнє місто, звикле до облоги, яка тривожна буде в тебе ніч! (Ліна Костенко).
11. Ми всі так любимо Полтаву, вона вже стала затишним крилом, ростуть тут діти, чути голос мами (К. Гусельникова).
12. Світлієш, красуне, в цвітінні каштанів, і образ твій юний в усмішці тюльпанів (О. Дмитренко).
13. У серці нашої країни є місто щирого добра. Щасливі в нім живуть родини (В. Лобач).
14. Пливла собі колись у давнину замріяна і тиха річка Лтава. З'явилось згодом місто у степу, і гордо нарекли його Полтава (М. Бойко).
15. Любі друзі, приїжджайте, до Полтави завітайте; будемо вас ми частувати і галушки подавати (А. Лихошвай).
16. Мій любий краю, всі пісні мені лише тобою дані (Леонід Полтава).
17. Благословенна земля ця не дісталася нам у спадок від батьків – ми взяли її в борг в нащадків (Т. Никітін).
18. Я веду тебе в благословенні місця. Варто лише прислухатись, і в тиші Іванової гори ти почувеш невмирущий голос Котляревського, веселкові гаї наспівають тобі журливі пісні легендарної Марусі Чурай, а древні стіни

дзвіниці відлунять неспішну ходу Панаса Мирного чи тиху говірку Короленка (Т. Нікітін).

2. Запишіть речення, підкресліть у кожному граматичні основи. Доведіть, що речення є складносурядними. Визначте, до яких розрядів належать сполучники, якими з'єднано частини речень.

1. Ластівка день починає, а соловей його кінчає (Нар. творчість).
2. Дощова хмара висовує з-за гори своє верхів'я, чи темний ліс дримає на сонячній спеці? (Панас Мирний).
3. У полі коли-не-коли сюркне цвіркун або здалека донесеться крик перепела (Панас Мирний).
4. Не тільки тужна пісня лилася із змученої душі матері, а й протікали сльози гарячі на її обличчі
5. А за Дніпром купалися в мареві знайомі мені вже села й куріли димки над садками.
6. Був літній ранок, і все навколо зеленіло і пахло (Г. Тютюнник).
7. То вітерець дихне по ниві, то коник в житі засюрчить, то бджілка радісно з добутком, злетівши з квітки, задзижчить (Л. Глібов).
8. Чи вітер крізь курай свище, чи тоскно хтось наспівує поблизу (О. Гончар).
9. Людина без імені що сонце без світла: світло погасло і сонця нема (А. Дімаров).
10. Уже давно стояла ніч над землею і зорі виблискували з темного неба (Панас Мирний).
11. І вже каштанам ніколи дримати і сонце не надивиться згори на їх носи, рум'яні і кирпаті, на витівки, на ігри дітвори (В. Симоненко).
12. Морозом скувало степ, а потім враз розгасло (О. Гончар).
13. Птах високо літає, та до гнізда все одно повертається (Нар. творчість).
14. Чи то настане нічка темна, чи то веселий день шумить (Л. Глібов).
15. Провисав над безоднею чарівний місточок, і по один бік жила людина, а по інший було все потрібне для життя.
16. Свиснув навздогін вітер; дзвінко розплескалися перші краплини, і дорога стала наче подзьобана віспою.
17. Чорні хмари раз по раз гадючилися сліпучими блискавицями, і оглушливий тріскіт ще більше підганяв (А. Дімаров).

Творче моделювання

З поданих простих речень утворіть складні, використовуючи потрібні засоби зв'язку й уникаючи повторення слів.

1. У цьому році на уроках літератури ми вивчатимемо творчість І. Котляревського. Він є зачинателем нової української літератури. Він є

автором відомої «Енеїди». «Енеїду» вважають першим твором нової української літератури. Вона написана народною мовою.

2. На Масляну в багатьох селах Полтавщини відбувалася така цікава й весела гра, як «волочити колоду». В один із днів Масляної до ніг юнака прив'язували колодку – як кару. Юнак до цього часу не був одружений. Відкупом були пісні, танці, солодощі.

3. До традиційних українських народних ігор відноситься гра «У крем'яхи». Гра була однією з улюблених дитячих ігор Полтавщини. Різні предмети могли бути використані. Предмети називалися кремки, кремушки. На Шишаччині місцеві літні люди згадують про цю гру і вчать грати у неї своїх внуків. Кожен гравець мав свій набір крем'яхів. Іноді користувалися і спільними крем'яхами.

4. Полтавська вишивка виконується білим нитками. Іноді використовуються також зелені, сірі, чорні та червоні нитки. Нитки можуть бути пастельних кольорів. Така кольорова гама характерна Полтавському регіону.

5. Полтава не перестає дивувати мене своїми безцінними духовними скарбами. Ми горді тим, що живемо в цьому місті. Це місто – серце України, осередок культурної пам'яті віків. На трьох горбах височить місто, омите хвилями Ворскли та древньої Полтавки.

6. В Оболоні є будинок. У цьому будинку народився і жив видатний скульптор. Твори скульптора зберігаються в багатьох музейних зібраннях, в тому числі і в Полтавському художньому музеї. Людина, яка несла велику просвітницьку місію, здійснила значний вплив на розвиток мистецтва України, – Леонід Володимирович Позен.

Проблемне завдання

Виділіть серед записаних речень складне. Поясніть, за допомогою пропонованого алгоритму.

Я вважаю, що...

Тому що...

Наприклад, ...

Отже, ...

1. Заворожує красою Кременчук - місто сонця і квітів.

Заворожує красою Кременчук, його називають містом сонця і квітів.

Заворожує красою Кременчук.

Заворожує красою сонячний і квітучий Кременчук.

2. Псел омиває своїми водами береги.

Псел омиває своїми водами береги, покриті буйною зеленню.

Псел омиває своїми водами береги, що поросли буйною зеленню.

Псел омиває своїми водами береги і губиться у гущині лісів.

3. **Спокійно несе свої води між мальовничими берегами річка Оріль.**
Спокійно несе свої води річка Оріль між берегами, мальовничими і звивистими.
Спокійно несе свої води між мальовничими берегами річка Оріль і неквапливо впадає у Дніпро.
Спокійно несе свої води між мальовничими берегами річка Оріль, на чистому плесі якої можна побачити широкі темно-зелені листки латаття.
4. **Брала Лтава свій початок із підземних джерел-струмочків.**
Брала Лтава свій початок із підземних джерел-струмочків, що витікали з-під покритої лісом гори.
Брала Лтава свій початок із підземних джерел-струмочків, намагаючись прорватися через хащі будяків.
Брала Лтава свій початок із підземних джерел-струмочків, стрімких і блискучих.
5. **Звивисте річище Ворскли розгалужується на рукави, що розбивають болотисті луки та очеретяні зарості на дрібні острови.**
Звивисте річище Ворскли розгалужується на рукави: Ворсклиця, Буланова, Гостинка, Коломак.
Звивисте річище Ворскли розгалужується на рукави, прокладаючи цікавий водний маршрут.
Звивисте річище Ворскли розгалужується на рукави і утворює багато маленьких річок.

Синтаксичне конструювання

За зразком поєднайте два простих речення у складне за допомогою сполучників сурядності, підрядності, інтонації.

Настала весна. Дні стоять сонячні і теплі. Настала весна, і дні стоять сонячні і теплі. Коли настала весна, дні стоять сонячні і теплі. Настала весна, дні стоять сонячні і теплі.

1. Ударили сильні морози. Річки сховали свої води під кригою.
2. З'явилися на гіллі перші листочки. Птахи радісним співом пробудили гай.
3. Шумить калина край дороги. Поля хвилюються в житах.
4. У Кременчуцьких плавнях зберігся недоторканий ландшафт. Рослинний світ вирізняється різноманітністю.
5. Полтавський край багатий на родючі чорноземи. Значні поклади газу та нафти, залізної руди та інші корисні копалини зберігають надра регіону.
6. На Полтавщині є багато містичних місць. Вони містять багато таємниць.

7. В Опішні діє унікальний гончарний центр. Тут досі крутяться гончарні круги.

8. Найчарівніша у світі вишивка білим по білому зародилася у Решетилівці. Тут створюють унікальні рослинні килими-картини.

9. Географічний центр області розташований на березі Псла поблизу сіл Герусове і Бірки Великобагачанського району. Поблизу цієї точки був установлений пам'ятний знак.

10. Чисельний і різноманітний тваринний світ області. У дібровах поширені види дрібних птахів.

11. На луках від ранньої весни до пізньої осені годується багато видів птахів. Вони гніздяться в інших місцях.

Завдання з шифром

Записати номери речень відповідно до шифру: 1 – складносурядне, 2 – складнопідрядне, 3 – складне безсполучникове, 4 – складне речення з різними видами зв'язку.

1. Купіть ангелика собі, він вам в негоді та журбі хоч трішки серденько зігріє...

2. То не дівчина грає, а янгол небесний на срібній трубі (Юлія Стиркіна).

3. Стільки срібла насипало з неба, бери на вози мерехтливі дари і за обрій те срібло вези.

4. У власне серце Бога запроси: нехай у ньому світло запанує (Мар'яна Савка).

5. Забулись рядки, не записані вчасно в блокнот, і вже не тривожать колись недописані вірші.

6. Дощ зимовий пісні акварелі малює за містом: в'ється дим над хатами, сіріють паркани з котами.

7. Усе так само: осінь на бульварі дощем лякає пізніх перехожих.

8. Сльозами чую, як назустріч ідуть дощі.

9. Хвилі в мереживі білім тихнуть, збудивши живе; в краплях роси на камінні хмарка самотня пливе.

10. Під соснами знайшли зелений сніг, і то було мов на чужій планеті (Лідія Віцень).

11. Все буде добре: всі нарешті вдома, тільки квітка стежку вигляда...

12. Осінь каже: вислухай мене, я прийшла й піду по тому далі.

13. Тче павук мереживо, і ниже промінь білі перли й скельця голубі.

14. Ви десь за обрієм – і тому я навіть обрій той люблю.

15. Трава всотала небо, а траву сотає вітер, гострий і студений (Наталка Фурса).

16. Деревя скидають галузки у срібні тарелі вікон, птахи видзьобують льодинки на склі.

17. Береза кинула позолочений листок, десь у піддашші святкували прощання ластівки.

18. Обрій золотисто-фіолетовий, і сонце от-от сховається у свій небесний замок (Любов Пономаренко).

Дослідження – побудова

1. До складносурядних і складнопідрядних речень додайте ще по одному самостійно складеному реченню, утворіть складні речення з різними видами зв'язку.

1. Щасливий, чудесний край, де навіть вода могла приносити людині статки (О. Гончар).

2. Трапиться слово зрадливе – геть його, сину, гони ! (Б. Олійник).

3. Вітер промчав, улігся, і надріччя взялося сивиною (Григорій Тютюнник).

4. Важливу роль відігравав хліб у багатьох звичаях і обрядах; він уособлював гостинність, добробут та доброзичливість.

5. До найдавніших способів заготівлі продуктів на зиму належало сушіння грибів, лісових ягід і фруктів, а на зиму солили огірки, квасили капусту та буряки.

6. Ти до мене прийшла не із казки чи сну, може, здалося мені (В. Симоненко).

7. Виявляється, коли скрута, птахи просто горнутья до людини (О. Гончар).

8. Це найкрасивіше місце на землі, хоча ніколи там не були (С. Фільчак).

9. Починався спекотний ранок, обабіч траси назустріч нам біжать сонячні поля, сяють яскраво квітучими соняшниками (Л. Віценя).

10. Перед ними відкривалася хвиляста рівнина, на якій серед яскравої зелені трав темніли острівці гаїв та перелісків (В. Малик).

11. Над колодязем у червонястому промінні ранкового сонця, що сходило з-за річки, стовпом здіймалася рожева пара (В. Малик).

12. Хочеться самому жити й любити; бажаєш кожному щастя (Панас Мирний).

13. Лукава зірка заграє до місяця. Чумацький Віз все котиться згори (Н. Баклай).

14. Та весна чарівлива створилась, щоб у серці мрією бринить (В. Симоненко).

15. Щоб море не висохло, потрібно багато краплин (В. Симоненко).

16. Людям потрібне слово художника, щоб хвилювати серця і розум (О. Гончар).

2. Змодельуйте й запишіть афоризми, поєднавши частини їх з правого й лівого стовпчиків (афоризму подаємо без змін). Доведіть, що вислови сформульовано у формі складних речень. Визначте їх види.

1. Що може бути солодше за те, коли любить і прагне до тебе добра душа?
2. Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.
3. Не все те отрута, що неприємне на смак.
4. Безумцеві властиво жалкувати за втраченим і не радіти з того, що лишилось.
5. Скільки зла таїться всередині за гарною подобою: гадюка ховається в траві.
6. Уподібнююся пальмі: чим міцніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здіймається вона догори.
7. Щасливий, хто мав змогу знайти щасливе життя. Але щасливіший той, хто вміє ним користуватись.
8. Похибки друзів ми повинні вміти виправляти або зносити, коли вони несерйозні.
9. Немає нічого небезпечнішого за підступного ворога, але немає нічого отруйнішого від удаваного друга.
10. Копай всередині себе криницю для тої води, яка зросить і твою оселю, і сусідську.
11. Неправда гнобить і протидіє, але тим дужче бажання боротися з нею.
12. Сліпі очі, коли затулені зіниці.
13. Все минає, але любов після всього застається.
14. Кому душа болить, тому весь світ плаче.
15. Тоді лише пізнається цінність часу, коли він втрачений.
16. Як нерозумно випрошувати те, чого можеш сам досягти!
17. Всяка їжа і пиття смачні й корисні, але треба знати час, місце і міру.
18. Лід на те й родиться, аби танути.
19. Без ядра горіх ніщо, так само як і людина без серця.
20. Облиш забобони, обмий совість, а потім одягну, залиш усі свої хиби і підіймайся! (Григорій Сковорода).
21. Любов к отчизні де героїть, там сила вража не устоїть там грудь сильніша од гармат.
22. Коли другії облизня піймали, то і ми остерігаймося.
23. Ласкою всього достанеш, а криком та лайнням нічого не візьмеш.
24. Хто презирає рідних своїх, на такого ні в чім положитися не можна...
25. Любов к Отчизні де героїть, там сила вража не устоїть.
26. Морем в бурю їхать слизько, човнів ніхто не підкує.

27. Де згода в сімействі, де мир і тишина, щасливі там люди, блаженна сторона.
28. Морем в бурю їхать слизько, човнів ніхто не підкує.
29. Знайся кінь з конем, а віл з волом (І. Котляревський).
30. Де знайшов шану, там загубив спокій.
31. Легка тому робота... хто її робить по своїй волі (Панас Мирний).
32. Куди дірка дівається, як бублик їдять (Остап Вишня).
33. Живе той, хто не живе для себе, хто для других виборює життя.
34. На світі той намудріший, хто найдужче любить життя.
35. Ти знаєш, що ти – людина?
36. Щасливий той, хто хоче мало від життя: він ніколи не розчарується в ньому.
37. І тільки тих поважають мільйони, то поважає мільйони «Я».
38. Біль у душу мою закрадається вужем, відчай груди мені розпанахує, рве (В. Симоненко).
39. Той не може й сам викликати поваги до себе, хто зневажливо ставиться до рідної мови (Олесь Гончар).
40. Життя справді складне, і єдиний у нього підручник – досвід.
41. Мрія дає нуль, якщо її не зробити життям.
42. Дивно: прочитаєш книгу і шкода з нею розлучатися.
43. Хороша книга та, після якої відчуваєш, що порозумнішав або став кращим.
44. Найздібніша людина та, яка зуміє вчасно і точно визначити свої здібності (Григір Тютюнник).

3. Додайте до першої частини другу, утворивши складносурядне речення. Визначити сполучники, їх розряд.

1. Я люблю малювати, і... Не можу уявити свій вільний час без пензлика, але... Уява полонить мене, і... То на папері з'являється ..., то ...
2. Мені подобається осінь, і ... Завжди чекаю цю пору року, проте... І дерева .... , і небо...
3. Літо – прекрасна пора відпочинку, однак... Або подорожую з друзями, або... Три літніх місяці, і...
4. Піклуватися про довкілля – це благородна справа, та ... Завжди хочеться звернутися до людей, і ... Не тільки природа піклується про нас, а й...

Дослідження – трансформування

1. Відновіть поетичні уривки, записавши їх так, щоб рядки римувався (подаємо строфи без змін). Розставте потрібні розділові знаки, поясніть вживання їх за допомогою пунктуаційних правил. Виразно прочитайте відновлені поетичні рядки. Визначте вид складних речень.

1. Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.
Заглядає в шибку казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима (В. Симоненко).

2. На світанку, листопадовім світанку
Об стерню туман розчесе сиву гриву,
І в росинках стане схожа на серпанки
Павутинка – і срібляста, і грайлива.

3. На сивім світанку, коли ще тумани блукають
І пізня зоря не умилась востаннє у Пслі,
Із теплих країв до мого тополиного краю
На зморених крилах весну принесли журавлі.

4. І манить вечір за рікою,
Де терпко пахнуть полини,
І ти пекучою такою
Мені зорієш з даліни (Т. Нікітін).

5. Вплітає павутинки в жовті коси.
Гітари звуки чисті та сумні.
Палають ягоди калини, як вогні.

6. Дощ накрапає, осінь надворі,
Вітер жбурляє лист.
Хмари у небі, наче у морі,
В місто прийшов падолист.

7. Осінь-жінка ходила містом,
Очі синьо дивились з-під вій.
Достигало червоним намисто,
Відганяючи холод завій (Н. Гриб).

8. Вдаль голубими вітрами
Весни за обрій пливли,
Раннім туманом у мами
Коси, як дим зацвіли (Д. Луценко).

9. Ніяк не розпогодиться весна.
А під вікном розкрила парасолю
Верба, вербичка – у дворі одна,
І заспівала своє перше соло.

10. Краплини синіх ягід в сивині.
Зойк сухозлітки на плечі у вересня...
А той жучок співає десь на пні
Про те, що в його сад весна повернеться (Л. Віщеня).

11. Лечу, розправивши крила.

Пливу на повні вітрила.

І літо розхлюпує дні.

І вперто росте в мені сила (Т. Кльокта).

12. На сивім світанку, коли ще тумани блукають

І пізня зоря не умиласть востаннє у Пслі,

Із теплих країв до мого тополиного краю

На зморених крилах весну принесли журавлі (Т. Нікітін).

13. Ти лише уяви: ніколи

не почула би я твій голос,

не відчула би...уявляєш,

я б вважала – тебе немає... (Юлія Стиркіна)

14. Осінній вечір морозом дихав

У небі місяць немов п'ятак... (В. Симоненко)

2. Запишіть речення, замінивши прості речення з відокремленими обставинами складними реченнями з підрядними частинами.

1. Читаючи, не забувай виділяти найголовніше.

2. Досягаючи власних цілей, не зневажай про інтереси інших.

3. Відпочивши серед лісової тиші, мандрівники продовжили свій шлях.

4. Знайомлячись із новим співрозмовником, уважно прислухайся до його слів.

5. Втративши нитку розмови, відразу намагайся її відновити.

6. Василько розчепірів руки і, падаючи грудьми на воду, швиденько звів їх до купи (Гр. Тютюнник).

7. Горобці, ганяючись один за одним, шугали в гіллі й оббивали крильцями листя (Гр. Тютюнник).

8. Бійці йшли похмуро, задумавшись, спідлоба поглядаючи на загадкові краї (О. Гончар).

9. Над висотою ракети хотіли сягнути неба і знесилившисьгнулися і вмирили розсипаючись холодним сяйвом (О. Гончар).

10. Усяка пташечка радіючи співала (Л. Глібов).

11. Троянці, в човни посідавши і швидко їх поодпихавши, по вітру гарно поплили (І. Котляревський).

12. Незважаючи на лютий холод, його все більше хилило на сон (О. Гончар).

3. За зразком утворіть безсполучникові складні речення, трансформували подані синтаксичні конструкції.

**Блискавка розпорола темне небо, і над землею прокотився грім.
Блискавка розпорола темне небо – над землею прокотився грім.**

1. Заходить сонечко за гори, і в долині лягла темна тінь.
2. Я відчуваю, що день минає.
3. Гілка не трісне, і листок не шелесне.
4. Небо було суцільно чорне, бо його розривали блискавки.
5. Важливо пам'ятати, що людина має бути щирою, привітною.
6. Коли стихла пісня, тихо стало над степом.
7. Якщо зникає мова, то народу більше нема.
8. Коли грім гримить, хліб буде родить.
9. Мир у світі буде, бо його хочуть добрі люди.
10. Коли будеш трудиться, то будеш кормиться.
11. Якщо хочеш їсти калачі, то не сиди на печі.
12. Якщо багато няньок, тоді дитина без носа.
13. Хто навчає інших, той і сам вчиться.
14. Якщо мала вода, то великий шум буде.
15. Якщо не навчишся пекти хліб, будеш пекти раків.

Творче конструювання

Складіть складні речення, увівши в них запропоновані граматичні основи. За бажанням спробуйте написати віршовану строфу, а потім звірте свої рядки з поезією письменників-земляків.

1. Літо квітує. Ніжність балує.
 Ще восени квітує літо бабине,
 Іще остання ніжність нас побалує,
 Ще кращий вірш лелека принесе,
 Іще воздасться нам понад усе (Н. Баклай).
2. Вітряки прийдуть. Я вишиваю.
 Навесні, коли прийдуть додому
 З небес вітряки,
 Вишиватиму я будням сорочку
 По білому білим (Ю. Манойленко).
3. Річка пливла. Місто з'явилося.
 Пливла собі колись давнину
 Замріяна і тиха річка Лтава;
 З'явилося згодом місто у степу
 І гордо нарекли його Полтава (М. Бойко).
4. Зорі засвітилися. Дитина всміхнулася.
 Засвітилися зорі в небі
 Дивним світом, як цвіт калини.
 І радіють по всіх оселях,
 Бо всміхнулася Божа дитина (М. Бойко).

5. Дівчата плетуть. Стежка стелиться.

Знов плетуть вінки дівчата,
Стежка стелиться хрещата,
Кличе до води.
Всі надії на кохання,
Всі печалі й сподівання
Принесуть сюди (М. Бойко).

Спостереження – дослідження

Складіть за зразком паспорт речення.

Щороку першими проявами весни на Полтавщині є поява першоцвітів, які кольоровими промінчиками виглядають на лісових галявинах та гірських пагорбах.

Речення складне, з 2 частин, сполучникове, СПР, 1 – головне, 2 – підрядне означальне, залежить від підмета, відповідає на питання яких?, сполучний засіб – сполучник які.

1. Під назвою першоцвіти біологи об'єднують ранньовесняні квіти, що розпускаються ще до появи листків на деревах.

2. Природа їх розмальовує у яскраве забарвлення, яке неможливо не помітити на тлі темного лісового покриву чи залишках снігу на пагорбах.

3. Велопатруль ландшафтного парку «Диканський» розповідає відвідувачам, чому не можна зривати проліски.

4. У Національному природному парку «Пирятинський» можна побачити підсніжник білий, сон лучний та сон розкритий, що потребують охорони та збереження.

5. У рамках Всеукраїнської акції було проведено ряд заходів, що пропагують збереження перших весняних квітів, які занесені до Червоної книги.

Дослідження – реконструювання

Запишіть речення, змінивши в них сполучники синонімічними. Визначте, чи впливає зміна сполучників на зміст речень, їх смислові відношення.

1. Зозуля уміла кувати, і казки колихали всю ніч.
2. Ви мене запросили на вальс, й ми кружляєм у парку осіннім.
3. І хтось на скрипці так сумно грав, в'їдались ноти мені у душу.
4. Відболіла душа, відтужила, а життя не спинилось на мить.
5. На піску росте сиве зіллячко, а однак цвіте ціле літечко(Ніна Гриб).
6. Фронт мовчав, чи його не чути було за вітряницею (О. Гончар).
7. Можна вибрати друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати (Василь Симоненко).

8. Або слави добути, або дома бути (Нар. творчість).
9. Мабуть, батько ще дужче посивів і мати ще дужче зігнулася (Андрій Головка).
10. Ще мить – і сад загубить пишну вроду (Дмитро Луценко).
11. Чи то летять над містом літні хмарини, чи то змагається з нічними сутінками блідий світанок листопаду, а чи сонце спадає в імлу затишної долини (Микола Зеров).

Стилістичний експеримент

Прочитайте речення. Перебудуйте складні речення так, щоб складові частини кожного з них стали простими реченнями. Порівняйте речення. З'ясуйте, якого стилістичного значення досягає автор, уводячи у текст складні речення.

1. Бандура горлиці бриньчала, сопілка зуба затинала, а дудка грала по балках.
2. Як ось і море стало грати, великі хвилі піднялись, і вітри зачали бурхати, аж човни на морі тряслись.
3. Троянцям всім дали тетері і відпустили на квартирі: ідіть, куди потрапить хто.
4. П'ять казанів стояло юшки, а в чотирьох були галушки, борщу трохи було не з шість.
5. Ентелл од ляпаса здригнувся, в висок Дареса затопив: з очей аж іскри полетіли, і очі ясні соловіли.
6. Човни і байдаки палали, соснові пороми тріщали, горіли дьоготь і смола.
7. Харона, плачучи, прохали, до його руки простягали; на просьби уважав не дуже: злий з сина був старий дундук.
8. Троянці покотом лежали і на дозвіллі добре спали — Еней і сам уклався спать.
9. За нею челядь покотила, схвативши хто що запопав: кухарка чаплію вхопила, лакей тарілками шпурляв; з рублем там прачка храбривалася, з дійницею ричка наступала, гуменний з ціпом скрізь совавсь; тут рота косарів з гребцями йшли битись з косами, з граблями, ніхто од бою не цуравсь.
10. Замовк Зевес, моргнув бровами – і боги врозтіч всі пішли.
11. Еней один не роздягався, Еней один за всіх не спав; він думав, мислив, умудрявся (Бо сам за всіх і одвічав).
12. Уже Волосожар піднявся, Віз на небі вниз повертався.
13. Уже світова зірниця була на небі, як п'ятак, або пшенишна варяниця, і небо рділося, мов мак.
14. Два б'ються – третій не мішайсь.
15. Буває щастя скрізь поганцям, а добрий мусить пропадять.
16. Любов к Отчизні де героїть, там сила вража не устоїть.
17. Не дуже довіряй своєму серцю: сей віщун часто обманює.

18. Де згода в сімействі, де мир і тишина, щасливі там люди, блаженна сторона.

19. Прокляті вири роздулися, а море з лиха аж реве.

20. Нептун же зараз взяв мітелку і вимів море, як світелку, то сонце глянуло на світ.

21. Коло мене хлопці в'ються і за мене часто б'ються, а я люблю Петра дуже, до других мені байдуже(За І. Котляревським).

Творчий диктант

Доповніть початки складних речень, утворіть безсполучникові, урахувуючи типи смислових відношень, подані в дужках.

Культура мовлення – це духовне обличчя людини ... (пояснення). Основою мовленнєвої культури є грамотність ... (доповнення). Але цим поняття мовленнєвої культури не вичерпується. Будеш вслухатися в живе мовлення, користуватися словниками, вдумливо читати політичну, художню, наукову літературу, звертаючи при цьому увагу на особливо вдалі висловлювання, на побудову речень ... (умова-наслідок). Треба активно розвивати своє мовлення ... (пояснення). Культура мовлення тісно пов'язана з культурою мислення ... (причина). Мовлення тоді гарне, коли воно повно й точно передає думки чи відтворює образи, легко сприймається, усім зрозуміле. Грамотне, багате мовлення – не тільки ефективний засіб передачі й сприйняття думок та образів. Це ще й вияв поваги до людей, до народу. Отже,...

Графічний диктант

Побудуйте схеми речень.

1. Осипається просо, поля, поля розорали на треби, і калина, і чай відпускають мене до зими.

2. Пророкують дощі повноводдя старої заплави, верболози корінням шукають основи землі.

3. Заметілі задумою випечуть набіло скроні, і гарячі вуста переллють у написане дні.

4. Ми научились чеканню на довгі роки – для потерчат не буває нічого відразу.

5. Тільки в болоті бувають холодні вогні, тільки зі стежки ідуть, щоб назад не вертати.

6. Усе пролетить: непомітно і так невблаганно, прокотиться шляхом, а з часом і шлях заросте.

7. Не тліють дерева, а лиш не відшуковують корінь, їх силу і пісню по лісу разносять плоди.

8. Діти ходили гукати торішню траву, діти ходили ховали печалі у зморшки.

9. Зимою вистоїться задубіла гладь, позастряють на шпичаках морози.

10. Між пучками розплетені уміння, і тільки в лозах котики цвітуть (За Ганною Кревською).

Пояснювальний диктант

Запишіть складні речення. Визначте смислові відношення між частинами складних речень.

1. Сонце, піднімаючись угору, привітно сяє-гріє; вітерець легенький дише; жайворонки, в'ючись над дорогою, щебечуть; там, у темненькому лісочку, кують зозулі.

2. Надвір вийдеш – дощ та туман непроглядний; в хаті не краще: сіро, аж жовто, наче димом накурено (Панас Мирний).

3. У степу було тихо: блищали од сонця стерні і ковила понад шляхом, сріблилася важка, обвішана разочками роси павутина (Григій Тютюнник).

4. Весняне сонце ще не було пекучим, воно лише приємно пригрівало живим теплом, і степ дихав вільготно (Олесь Гончар).

5. Понад ставком стоять у задумі старі верби, ледь чутно шепоче очерет, ліниво на берег набігає хвиля.

6. Вилущив жменю горіхів – і ситий до вечора (Костянтин Наріжний).

7. Звели очі й оторопіли: ураган корчував віковічні дуби.

8. Хлопці принесли із собою запах ріллі і мастила: усі ж троє вивчилися на трактористів.

9. З діда-прадіда повелосся: посіяв просо – то вже кругом відсіявся.

10. У старого тепліло на серці, гордістю за рідний куток виповнювався він.

11. Сіно коситься, жита красуються (Леонід Вернигора).

Графічне читання

Прочитайте речення. Впишіть складні речення. Установіть відповідність між схемою і реченням. Навпроти речення вкажіть номер схеми.

1. [ ], які(.....)

2. [, (що...),].

3. [ ], (що.....)

4. [, (де...),].

5. [ ], (бо.....)

6. (Коли...), [ ]

7. [ ], (яку...)

8. [ ], (який.....)

9. [ ], (що...)

10. [ ], (де.....)

1. Назва вулиці Панянка з'явилася у першій половині 17 століття, яку носили і яр, і гора. З давніх-давен серед полтавців збереглася легенда. Із неї дізнаємося, що в давнину в місті жив якийсь польський вельможа. Донька його довго і тяжко хворіла. Попивши води з джерела, що текло з гори яром,вилікувалася тією цілющою водою. Зцілилися і інші полтавці, які вірили в цілющу силу води і бережно ставилися як до великих, так до малих річок і джерел. У 1994 році на панянському бульварі було споруджено пам'ятник козакам, які загинули за волю України.

2. Полтавські села.

Село Мачухи Полтавського району виникло у 17 столітті. Заснували його вихідці з Правобережжя України. Про походження назв Мачух у пам'яті старожилів зберігається легенда. На цій території спершу жила мачуха, яка була злою й жорстокою з пасинками. Незабаром вона прогнала нерідних дітей, які оселилися кожен окремо. Від їх імен й пішли назви сусідніх поселень: Федірки, Кирносівка. Місце, де залишилася жити зла жінка, дістало назву Прогоня. Після її смерті село злилося з сусіднім поселенням, його почали називати Мачухи. Окремо частини населеного пункту ще й досі зберігають старі назви.

3. Огнівка – мікрорайон в Шевченківському районі Полтави. Колись у цій місцевості був розташований хутір Огнівка, від назви якого походить сучасна назва мікрорайону.

Господарем Огнівки у давні часи був полтавський козак із прізвищем Огнів, від нього й пішла назва хутора, а потім усього урочища.

Також існує легенда, що тут, у пишнobarвному урочищі, на Івана Купала любили збиратися парубки й дівчата повеселитися. Усю ніч понад ставками палахкотіли вогнища (від них, мабуть, цей закутень й одержав назву Огнівка).

4. Пам'ятає Ворскла на своїх берегах поселення древніх аріїв, скіфів, слов'ян. Приваблювало їх привілля цих місць, предковічні ліси вздовж заплави, багаті на рибу водойми. Залишки стародавніх поселень часто зустрічаються в межах нашого краю, бо тут колись проходив бойовий кордон з кочовим печенізьким станом. За Ворсклу навіть печеніги боялися ходити. Вони знали, що у Поворсклянському краї справжній рай. Високі сосни і розложисті дуби оточують береги, відбиваючи у воді свої розкішні крони. «Плакучі» верби, схиливши свої віти до прохолодних струменів, купають у них свої коси. В заводях – буйне цвітіння водяних лілій. В прибережних очеретах чути спів водяних птахів. І над всім цим – ласкаве сонце, смолисті аромати сосняків, пряність квітучих лугових трав...

РОЗДІЛ 2 ПУНКТУАЦІЙНИЙ ПРАКТИКУМ

Прочитайте текст. Визначте, до якого стилю належить. Вишийте складні речення. Розставте потрібні розділові знаки. Поясніть вживання їх за допомогою пунктуаційних правил. Виділіть засоби зв'язку речень, укажіть тип зв'язку між частинами складних речень. Накресліть схеми складних речень.

1. Вікна «очі» хати, що освітлюють житло, «зв'язуючи замкнутий внутрішній простір з безмежжям зовнішнього світу». Символіка вікна пов'язана з давніми віруваннями праукраїнців, які відображені у замовляннях, обрядах, піснях тощо. Так у селах Полтавського району колись була традиція, якщо дитина захворіла, передавати її зсередини хати назовні через вікно. Вважалося, що вона ніби вдруге народжується і стає здоровою.

Багато обрядодій українців пов'язано з вікном: у страшний четвер біля вікон питали у хазяїв про наявність худоби; українські колядки та щедрівки з побажаннями всього співали під вікнами...

2. Найбільш поширеною на Полтавщині є вишивка «полтавська гладь», яка відома по всій Україні та використовується в багатьох її регіонах. Здебільшого цю техніку використовують для оздоблення серветок, скатертин, рушників, хустинок тощо. Одне із найскладніших завдань – поєднання вишиваної сорочки з іншими елементами одягу. Уся складність полягає в тому, що потрібно вписати в образ не просту блузу, а оберіг та образ-символ регіону. У наші дні вишиванки стають популярнішими з кожним днем. І це дуже добре, адже таким способом кожен звертає увагу на чудове мистецтво країни. А ще краще, коли одягають блузу не просто із загальноукраїнським орнаментом, а саме з орнаментом власного регіону. До слова, полтавська вишивка відображає усю історію нашої місцевості за багато століть.

3. У краєзнавчих статтях можна знайти інформацію, що важливу роль у фізичному гартуванні молоді відігравали парубоцькі громади. У багатьох селах Полтавщини такі об'єднання збереглися до 30-х років 20 століття. Парубоцькі громади цінували у своїх побратимів кмітливість, сміливість, силу волі. Саме такі фізичні якості розвивала молодь за допомогою ігор. Багато із розваг супроводжували народні свята та обряди. Так у нашому краї на Водохреща вирубувати хреста на водоймищі доручали найсильнішому хлопцю, якого визначали у змаганнях в боротьбі. Після свята сміливі стрибали в ополонку. Це було гарне загартування тіла і духа. Ще в цей день чоловіки влаштовували кулачні бої. Кулачні бійці дотримувалися певних правил. Спочатку свою відвагу демонстрували діти, потім молодь, а в кінці – дорослі чоловіки. Лежачого та у спину не можна було бити. Перемагала та ватага, яка виштовхувала суперників із «поля бою».

4. Ранок Водохреща у деяких районах Полтавщини починали з миття посуду. Помий зливали у відро і додавали у пійло свиням, коровам, коням, щоб худоба була здорова та плодюча. А рештки куті виносили надвір і кидали курям, щоб добре неслися. Після водосвяття на річці чоловіки та хлопці влаштовували кулачні бої. Ще на Полтавщині був звичай приборкання худоби. Після бійки брали коней та волів, сідали у сани чи верхи та їздили навколо, доки худоба не вкриється потом. Далі її кропили свяченою водою. Після цього худоба мала стати спокійна та працювита.

Протягом століть усна народна творчість узагальнювала життєвий досвід українського народу, була втіленням народної мудрості, світогляду та ідеалів. Завдяки фольклорній спадщині ми можемо ознайомитися із побутом далеких і близьких поколінь українців, уявити їх свята і будні, сповнені магічних і захоплюючих обрядів. «Той, хто не знає свого минулого, – писав Максим Рильський, – не вартий майбутнього».

5. Численні археологічні розкопки свідчать про те, що дерево – один із найдавніших матеріалів, який українці використовували у побуті.

Різні способи обробки дерева існували здавна. Чоловіки-майстри володіли теслярством, столярством, бондарством, ложкарством, різьбярством. Промисли потребували великої сили, вправності рук, тому навчали ним виключно чоловіків.

Художня обробка деревини – мистецтво унікальне.

Полтавська народна художня різьба по дереву – надбання багатьох поколінь талановитих майстрів і одне із цікавих досягнень в українському народному мистецтві. Коріння її сягають у глибину століть, і все ж цей вид народної творчості – один із прекрасних і молодих.

6. Багата на пам'ятки природи, історії та культури Полтавщина. Пам'ять про визначні постаті українського народу, які тим чи іншим чином пов'язані з нашим краєм (хтось тут народився, хтось довгий час жив, для когось саме ця земля стала джерелом творчого натхнення), увічнена у назвах вулиць, населених пунктів, у пам'ятниках і на меморіальних дошках, у експозиціях музеїв, літературних та музичних творах, живописі й декоративно – прикладному мистецтві. І на поштових марках України зображено становлення та розвиток Полтавської землі від народних традицій давнини до сьогодення. Поштові марки про Полтавщину поділяються на кілька тематичних серій: історичні («Полтавська область»), культура та література («Іван Котляревський»), побут («Івана Купала. Водохреща. Полтавщина»), природа («Крюківські голуби»), наука і техніка («М. Остроградський»).

На всю Україну та й цілий світ відомий Полтавський край своїми, людьми, які здійснили вагомий внесок у розвиток національної і світової культури. Історичне минуле і долі визначних особистостей Полтавщини, які стали частиною української культури, змусять іще не раз задуматися науковців про вшанування їх на поштових марках України.

7. Кресало було не просто засобом добування вогню. Це був своєрідний засіб виділення чи самовираження особи у тогочасному суспільстві. З цієї причини значна кількість цих предметів декорувалася. Часто кресала мали індивідуальні зображення, навіть магичні, які розумів сам господар. Багаті козаки вихвалялися привезеними кресалами, прикрашеними сакральними орнаментами. Вважалася, що ці візерунки захищали від нещастя. Кресала належали до поясного спорядження козаків, куди входили люлька, кисет і тютюн.

Залишки таких кресал було знайдено на території Кременчука, коли велися розкопки давнього поселення XII століття. Їх зразки можна побачити у Полтавському краєзнавчому музеї імені В. Кричевського.

8. Угорі над струмком дрімала жовто-зелена тиша осені й наче уві сні ронила листя. Було так м'яко і затишно в цьому вибалку над співучою поміж камінням водою, що Клишко не одразу підвівся з колін, а стояв і стояв... Першого дня йому йшлося легко, навіть весело. Пухка пилюга на дорозі гріла босі ноги... А тут іще степу, сонця кругом повнісінько. Вітерець лоскоче ковил-траву, колошкає полини, щоб вони дужче пахли. І ніде ані лялечки. Тільки ящірки шастають поміж травою та теплим камінням на голих пагорбках (Г. Тютюнник).

9. Ліс стоїть задумливий, печальний: йому ось-ось треба пишне своє вбрання скидати, підставляти свої віти дощам холодним, хуртовинам сніговим.

Листя з суму жовтіє, а деяке з туги кривавиться.

Ось падає кленовий лист. Йому так не хочеться йти на вічний спокій, лежати і тліти серед завмерлих собратів своїх... Він кружляє на галявині, то вгору підноситься, то хилиться до землі. Останнім конвульсійним рухом він поривається вгору, до світла, до сонця, що так пестило його, так голубило... Але нема вже сили в кленовому листу, нема вже життя в нього, падає кленовий лист на землю і затихає...

Навесні на його місці молодий буде лист, зелений, він з вітром розмовлятиме, хапатиме жилками своїми сонячний промінь, під дощем купатиметься й росою умиватиметься... (Остап Вишня).

10. Надворі пахне молодим осокорячим листям, а з грядок тягне теплим гнійком, торішніми бур'янами і мокрим попелом. Садок уже одцвівся і густо вкрив землю білими пелюстками. Вітер щодня потроху вигортає їх на шлях. Коли вночі їде якась прибудна машина, вони рожевим валком котяться за нею слідом аж до мосту, а там падають у річку.

По той бік шляху, десь далеко в степу, за садками, тремтить червона заграва. Присяде до самої землі – і тоді на кутку стає поночі й глухо, то знову шугає вгору аж до Волосожару (За Г. Тютюнником).

11. Тихо і плавно летів невидимий молодий істанин, то опускаючись, то піднімаючись, повторюючи всі вигини рельєфу, який під ним розгортався. Бачив спершу гори: цілу систему гір, диких, неприступних, високих, з могутніми льодовиками, глибокими ущелинами.

Він то потрапляв у могутні потоки повітря, що гнули, виривали з корінням рослинність, високо вгору підіймали хмари пилу й піску. Над ним то проносилися важкі чорні хмари, з громами та блискавицями, із зливами й градом, то сяяло небо. І зірка, яка обігрівала цю прекрасну планету, піднімалася велично з-за горизонту, забарвлюючи ландшафт у веселі, ясні кольори. А коли вона заходила і темрява огортала планету, вгорі виразно й чітко загоралися зорі, й далекі галактики переливалися розсипами коштовного каміння.

Все далі й далі летів істанин над рівниною, аж він поки досягнув гір (А. Дімаров).

12. У селі новина. Луна в лісі: вигукнеш в одному місці – вмиль відізветься в іншому. Ішов дощ. Не дощ – злива. Хлюпнуло, мов з велетенського відра, небо, і побігла вода дорогами та долинами, зашуміла, зашумувала, несучи клубики білої піни.

Принишкло все довкіл. Дерев, мов зачаровані, понашорошували листя-вуха і ніби чогось чекали від природи. І раптом поривчастий вітер затіпав-загойдав їх, і водночас наче стався атомний вибух: сліпучояскравий спалах і заглушливий тріск приголомшили на мить усе живе. За селом гігантським чорним птахом зринув у небо дим і замиготіли жовтогарячим полотнищем полум'я (І. Нечитайло).

13. Враз довкола Зими закружляли маленькі сніжинки, завертілися снігові вихорки, а зоряне небо вкрилося хмарами. Сипонув щедрий снігопад. Супроводжував Зимоньку Грудень, сковував кригою ріки. Юна господиня ковзала по гладенькому прозорому льодку, сміялася чистим дзвоном живих джерел, що продовжували жебоніти під кригою.

Із пухнастої снігової хмари спустився з небес Святий Миколай, тримаючи в руках повну торбу подарунків для малечі. А Зимоньці вручив трьох білих швидких коней і розписні сани. Білява красуня впрягла прудконогих і помчала навпростець через засніжені поля і луки. А нагулявшись досхочу лягла спати.

Стомилося і Сонечко, що дотепер ковзало по горизонту й кидало навскісні промені на вкриту теплою ковдрою Землю. Тепер воно теж заховалося. Лише ясний Місяць світив із небес, і сніг під його холодним сяйвом виблискував самоцвітами, навіваючи сон. Настала ніч (За Л. Васильєвою).

14. Полохливою пташкою спустилася на золотих перевесах Весна прямісінько в обійми усміхненого Березня. А коли пристаркувата Зима

передала Весні чарівного жезла, Березень змахнув рукою – і зникли снігові кучугури. На пагорбах почала тужавіти земля, проклонулася рання травичка. У лісах із-під талого снігу з'явилися перші весняні квіти: проліски та підсніжники. Радісно зацінькали пискляві синички, а табунці горобців стали гамірно вирішувати свої «парубоцькі» стосунки.

Не встигла Весна вступити у свої права, як Березень запросив її на Масницю. Цілий тиждень пригощав господиню. В останній день Масниці, коли люди просять один в одного прощення, Весна із Березнем пішли до храму помолитися. А з понеділка вже почався Великий Піст (За Л. Васильєвою).

15. Михайло Васильович Остроградський був щирим українцем. Щороку їздив на село, де з усіма спілкувався лише українською мовою. Любив дітей, охоче грався з ними, ходив колядувати та щедрувати. Був у доброму знайомстві з родиною композитора Миколи Лисенка. Михайло Васильович Остроградський входив до кола друзів українського генія Тараса Шевченка. Їх єднала любов до рідної землі, її мови, пісні.

Остроградський мав багато задумів у науці, в математиці. Але не судилось.

Тієї трагічної пори український народ втратив двох своїх геніїв – Тараса Шевченка і Михайла Остроградського.

16. Життя Марії Башкирцевої – це спалах яскравої зірки. Народилася Марія у селі Гавронцях Диканського району в багатій дворянській родині. Ще з раннього віку в неї виявилися надзвичайно тонкий художній смак та неабиякі здібності до мистецтва. 10-річною дівчинкою разом з матір'ю вона поїхала у довгу мандрівку по Європі, де й залишилася жити – спочатку в Італії, потім у Франції.

Марія Башкирцева отримала класичну освіту. Вона вільно володіла багатьма європейськими мовами, знала грецьку та латину. Цікавилася історією та точними науками, добре грала на цілій низці музичних інструментів. Їй пророкували славу всесвітньовідомої співачки, актриси, але хвороба горла перешкоджає здійсненню мрії.

Марія вона починає навчатися живопису в приватній академії й швидко досягає успіхів. Уже через рік на загальному конкурсі майстерності в Парижі вона здобуває золоту медаль.

У її творчому доробку – понад 150 картин, ескізів, етюдів і скульптур, що прикрашають музеї різних країн. Вона стала першою українською художницею, чії роботи потрапили до Лувру.

Перед смертю Марія Башкирцева висловила бажання, щоби з її коштів була призначена премія художникам і скульпторам, які не досягли 25-річного віку, але вже встигли успішно виступити зі своїми творами. Починаючи з 1885-го року ця премія (у розмірі 500 франків) щороку присуджується найталановитішим молодим митцям.

17. Саме Федорові Піроцькому, фізику з Полтавщини, уперше спало на думку по дротах підвести електрику до рейок, на яких стояв трамвай. Був 1880 рік, коли винахідник вибрав найважчий двох'ярусний вагон кінної залізниці – і новинка спрацювала. Швидкість становила двадцять кілометрів за годину. Газети рясніли сенсаційними заголовками про чудо-транспорт. Городяни були переконані, що нічого не могло стати на заваді технічному прогресу. Проте електричний трамвай тишив пасажирів менше місяця, адже власники кінних трамваїв чинили запеклий опір конкуренту. На щастя, винаходом зацікавилися німецькі брати Сіменси, так що за рік було відкрито першу у світі електричну лінію за проектом нашого винахідника. Лише за одинадцять років черга дійшла і туди, де електричний трамвай був у край необхідний, – до Києва. Дніпрові схили настільки круті, що з ними не могли впоратися не тільки кінні, а й парові трамваї. Ще довгий час Західна Європа всі трамвайні лінії будувала за принципом полтавця Піроцького.

18. 8 жовтня 1871 року в родині спадкового козака Полтавської губернії на хуторі Красенівка поблизу Золотоноші народився Іван Максимович Піддубний. Чи не єдиним багатством, що дісталось у спадок хлопцеві, було богатырське здоров'я і прищеплені з дитинства працелюбність, любов до рідного краю, гордість.

Батько Піддубного, Максим Іванович, мав невелике господарство. У нього було троє синів та три дочки. Максим був богатырського зросту, наділений великою фізичною силою. Мати Ганна Данилівна походила зі старовинної козацької родини Науменівків, рід яких славився довголіттям. Кажуть, що дід Івана дожив до 120 років.

Іван ріс так само, як і всі селянські діти, був привчений до важкої праці. А у вільний час, як і його друзі, грав на вулиці. Особливо подобалися йому ігри на витривалість, кмітливість, швидкість. До зрілої молодості Іван прожив у селі, дивуючи земляків розвинутою статуєю та міццю. Потім захоплення спортом змусило богатыря виїхати з рідних місць. Він став одним із найвідоміших професійних борців світу. Івана називали «Чемпіон Чемпіонів». У 1896 році переміг відомих атлетів – Луріх, Разумова, італійця Паппі. Іван Піддубний виступав на аренах цирків як атлет-гирьовик та борець. Неодноразово вигравав «чемпіонати світу» з класичної боротьби серед професіоналів. Але ніколи не забував, звідки родом, чия кров тече у його жилах.

19. Полтавщина – надзвичайний край. Тут працювали і жили люди багатьох професій. Ця земля не залишає байдужим нікого. Особливо благодатна вона для людей творчих: художників, письменників, музикантів.

Неоціненний внесок родини Драгоманових у розвиток літератури в Україні і на Полтавщині, а для її представників протягом багатьох років Зелений Гай був ще однією рідною домівкою, як і Колодяжне. Михайло Драгоманов та його сестра Олена Драгоманова (псевдонім Олена Пчілка)

багато зробили для рідного краю. Мабуть, не даремно сюди ж Олена привозить свою дочку Лесю.

На полтавській землі поетеса пише відомі твори: «Напис в руїні», поему «В катакомбах». У віршах письменниця вірить у перемогу свого народу.

«Їхати сюди варто, бо тут ви побачите справжні центрально-українські села і типи, є в ній багато лагідної краси». Слова Лесі переповнюють полтавців гордістю за свою землю.

Велика українська поетеса Леся Українка народилася на Волині, але впродовж усього життя мала духовний зв'язок з Полтавщиною, з містом Гадячем, із землею предків її матері. З полтавським краєм письменницю пов'язують роки яскравого, але недовгого життя.

20. Дівчина – легенда, Чураївна...

Так називають піснярку Марусю Чурай, факти із життя якої залишаються оповитими таємницею, викликаючи жвавий інтерес істориків та літературознавців.

За переказами народилася Маруся в родині урядника Полтавського козацького полку Гордія Чурая та його дружини Горпини близько 1625 року. Вона мала гарний голос, майстерно співала пісні, які невимушено складала з різних приводів.

Відомо, що в козацькому війську музика відігравала об'єднуючу роль, а дума та пісня сприяли самоутвердженню нації. Народна мова пісень Чурай – це своєрідний генетичний код української нації з її духом предків. Тож пісні, які створювала дівчина, підхоплювали насамперед козаки Полтавського полку. Ще за життя піснярки її доробок став загальновідомим, а подальша історія її життя в народній пам'яті поступово набувала легендарних рис. Вона є авторкою та виконавицею більше 20 українських пісень: «Сидить голуб на березі», «Котилися вози з гори», «Грицю, Грицю, до роботи», написані на основі власного життя.

Образ та доля дівчини знайшли відображення в творчості митців різних поколінь, ставши однією з драматичних сторінок української історії часів Козаччини. Історичний роман у віршах видатної поетеси ХХ ст. Ліни Костенко «Маруся Чурай» відзначено Шевченківською премією, а пісня «Я козачка твоя» у виконанні Раїси Кириченко стала однією із сторінок життєпису дівчини – легенди.

Як символ українського сподівання на краще 14 квітня 2006 року на Театральній площі Полтави було встановлено пам'ятник Марусі Чурай.

ВИСНОВКИ

Завдання посібника складено відповідно до чинної програми з української мови для 9 класу, відповідають віковим особливостям учнів. У програмі головними завданнями навчання українській мові є формування у школярів старшої школи компетентностей комунікативно доцільно й виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях, систематизація знань і вмінь зі стилістики мови і мовлення, культури мовлення, розвиток комунікативних і правописних умінь і навичок.

Рівень вивченні певного мовного явища залежить насамперед від того, наскільки цікаво проводяться уроки учителем. Чим більш доречно педагог використовує різні методи і форми роботи з учнями. Тоді міцніше засвоюється матеріал, зокрема, з теми «Складне речення».

У посібнику пропонуються види робіт, які полегшать вивчення теоретичних знань про складане речення і закріплять практичні вміння і навички школярів. Наведені вправи за бажанням і можливістю учитель може ускладнювати чи спрощувати. Завдання розвивають різні види мовленнєвої діяльності: слухання, говоріння, читання, письмо.

Успіх у навчанні забезпечується і виконанням творчим завдань, що дозволяє формувати в учнів потребу вчитись, уміння працювати, проявляти креативність і самостійність.

Із досвіду роботи із наведеними видами робіт можна зробити висновки: різноманітні практичні вправи – результативний прийом роботи. Володіння правилами побудови складних речень необхідно для повноцінного спілкування.

Застосування посібника завдань «Складне речення» на уроках сприяло:

- підвищенню в учнів мотивації до вивчення української мови, історії рідного краю;
- створення ситуації успіху для школярів.

Використання на уроках складних речень на краєзнавчій основі сприяє розвитку в учнів пізнавальних навичок та креативного мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біла альтанка: зб. творів письменників Полтавщини / за ред. О. Гаран, Н. Фурси, С. Осоки. Полтава: Полтавський літератор, 2007. 240 с.
2. Віценя Л. Поезія/Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 2011. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/1548>
3. Видатні люди Полтавщини / Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека імені І. П. Котляревського, 2022. URL: https://library.pl.ua/vidatni_ljudi_poltavshini/#bashkirceva
4. Калинове гроно: Антологія поезії полтавських літераторів ХХ ст. / за ред. М. В. Костенка. Полтава: Полтавський літератор, 2004. Т.1. 497 с.
5. Калинове гроно: Антологія прози і драматургії полтавських літераторів ХХ ст. / за ред. М. В. Костенка. Полтава: Полтавський літератор, 2006. Т. 2. Книга 1. 495 с.
6. Калинове гроно: Антологія прози і драматургії полтавських літераторів ХХ ст. / за ред. М. В. Костенка. Полтава: Полтавський літератор, 2006. Т. 2. Книга 2. 495 с.
7. Калинове гроно: Антологія Літераторів Полтавщини часу незалежності України / за ред. М. В. Костенка. Полтава: Полтавський літератор, 2010. Т. 3. 516 с.
8. Краєзнавство. Видатні люди краю/Полтавська обласна бібліотека для юнацтва імені Олеса Гончара. URL: <https://polbibliograf.blogspot.com>
9. Полтавський краєзнавчий музей : Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток : збірник наукових статей. Випуск ІХ / ПКМВК ; [ред. кол. : Волошин Ю. В., Гаврилюк Н. О., Киридон А. М. та інш.; гол. ред. кол. Супруненко О. Б.; наук. ред. Мокляк В. О.]. Полтава : Дивосвіт, 2014. 628 с., іл. + 12 с. вкл.
10. Полтавський краєзнавчий музей : Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток : збірник наукових статей. Випуск ХІІ / ПКМВК; [ред. кол. : Волошин Ю. В., Гаврилюк Н. О., Киридон А. М. та інш.; гол. ред. кол. Супруненко О. Б.; наук. ред. Мокляк В. О.]. Полтава : Дивосвіт, 2017. 628 с., іл. + 12 с. вкл.
11. Гавриш П. Полтавський народний календар. Етнографічний нарис. Полтава : АСТРЕЯ, 2001. 237 с.
12. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок інтерактивних технологій навчання, наук.-метод. посіб. Київ: А.С.К., 2004. 192 с.
13. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова: 5–9 класи / Г. Т. Шелехова, М. І. Пентилюк, В. І. Новосьолова, Т. Д. Гнаткович, Н. Б. Коржова, А. С. Пономаренко, К. В. Таранік-Ткачук. К., 2013 (зі змінами, затвердженими наказом МОН від 07. 06. 2017 № 804). URL: <https://man.gov.ua/>
14. Українська мова. 9 клас: конспекти уроків / За заг. ред. О. А. Бондаренко, О. О. Чмигової. Черкаси: КНЗ «ЧОІПОПП ЧОР», 2017. 251 с.